

Critical Studies in Texts & Programs of Human Sciences,
Institute for Humanities and Cultural Studies (IHCS)
Monthly Journal, Vol. 20, No. 10, Winter 2020, 399-417
Doi: 10.30465/crtls.2020.5890

Evaluation of the Performance of the Council for Reviewing Books and Text in the Developing the Culture of Critique of Texts and Books of the Humanities Based on Upstream Documents of the Council

Hossein Moghiseh*

Esmail Kavousi, Abdalrahim Rahimi*****

Abstract

The purpose of the present study was to evaluate the performance of the Council for Reviewing Books and Text in the Developing the Culture of critique of texts and books of the humanities, based on upstream documents of the council. Therefore, the combination method was used. The statistical population included all experts and reviewed books in council as well as other institutions and publications in the 1390s. The samples of the study were: I) Almost all articles and critiques, II) 24 experts and practitioners, and III) 10 interviews published in the book of the Re-Reading Council that were selected by purposeful sampling method. A checklist and a questionnaire were used to collect the data. The data were analyzed by chi-square and binomial tests, and qualitative content analysis. The research findings indicated that the council had received an acceptable grade in five criteria of six criteria and had a positive performance. Of course, there were some shortcomings in each of these criteria. Thus, some suggestions were made to improve and

* Department of Cultural Affairs Management, South Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran, hosseinmoghiseh42@gmail.com

** PhD, Department of Cultural Affairs Management, North Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran (Corresponding author), EKavously@gmail.com

*** PhD, Department of Cultural Affairs Management, South Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran, arahimi-k@yahoo.com

Date received: 2020-07-12, Date of acceptance: 2020-10-31

Copyright © 2010, IHCS (Institute for Humanities and Cultural Studies). This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

enhance the status of the council. It is recommended to redefine the scope of its members and take advantage of the advancements in information and communication technologies to disseminate and inform about the activities of the council.

Keywords: Council for Reviewing Books and Text, Culture of Critique, Humanities, Evaluation, Performance.

ارزش‌یابی عملکرد شورای بررسی متون در توسعه فرهنگ نقد متون و کتب علوم انسانی براساس اسناد بالادستی شورا

حسین مقیسه*

اسمعیل کاوسی**، عبدالرحیم رحیمی***

چکیده

هدف پژوهش حاضر ارزش‌یابی عملکرد شورای بررسی متون در توسعه فرهنگ نقد متون و کتب بود. لذا از روش ترکیبی استفاده شد. جامعه آماری شامل تمام صاحب‌نظران و دست‌اندرکاران و نقدهای شورای بررسی متون و همچنین سایر نهادها و نشریات در دهه ۱۳۹۰ بود که در بخش نقدها، حداکثر ممکن مقالات و کتاب‌های نقدشده و در بخش صاحب‌نظران و دست‌اندرکاران، ۲۴ رئیس، عضو، و داور گروه‌های هفده‌گانه شورا و همچنین ده مصاحبه‌درج‌شده در کتاب بازخوانش شورا به‌روش نمونه‌گیری هدف‌مند برای نمونه انتخاب شدند. برای گردآوری داده‌ها از چک‌لیست بررسی اسنادی، پرسش‌نامه بازپاسخ، و سیاهه یادداشت‌برداری استفاده شد. تجزیه و تحلیل داده‌ها نیز از طریق جدول‌های توزیع فراوانی، آزمون‌های کای اسکور و دوجمله‌ای، و تحلیل محتوای کیفی صورت گرفت. براساس یافته‌ها شورای بررسی متون در ۵ معیار از ۶ معیار ارزش‌یابی عملکرد خود، نمره قابل‌قبولی دریافت و عملکرد مثبتی داشته است. البته، در هریک از معیارهای مذکور کاستی‌هایی نیز وجود داشت و برای بهبود و ارتقای وضعیت شورا در آن‌ها پیش‌نهادها ارائه شد. برای

* گروه مدیریت امور فرهنگی، واحد تهران‌جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
hosseinmoghiseh42@gmail.com

** گروه مدیریت امور فرهنگی، واحد تهران‌شمال، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)
EKavousy@gmail.com

*** گروه مدیریت امور فرهنگی، واحد تهران‌جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
arahimi-k@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۴/۲۲، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۸/۱۰

تقویت عملکرد شورا بازتعریف دامنه اعضای آن و بهره‌گیری از پیشرفت‌های فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی برای انتشار و اطلاع‌رسانی درباره فعالیت‌های شورا پیش‌نهاد می‌شود.

کلیدواژه‌ها: شورای بررسی متون، فرهنگ نقد، علوم انسانی، ارزش‌یابی، عملکرد.

۱. مقدمه و بیان مسئله

توسعه و بالندگی جامعه علمی به عوامل مختلفی بستگی دارد. یکی از مهم‌ترین این عوامل شکل‌گیری و نهادینه‌شدن فرهنگ نقد در این جامعه است. در تصدیق این امر پوپر (Popper 1970: 55) «علم را اساساً انتقادی» و نقد را مرکز شخصیت علمی افراد در نظر گرفته است و استدلال می‌کند که پیشرفت علمی فقط با تأیید نظریه‌های علمی موجود به دست نمی‌آید، بلکه این نظریه‌ها باید نقد و ابطال‌پذیری آن‌ها بررسی شود (Popper 2005). براون و استارکی (Brown and Starkey 2000: 111) نقد را ماشه فرایندهای خلق دانش و یادگیری تلقی می‌کنند. هابرماس (Habermas cited Raffnsøe 2015) نقد و تفکر انتقادی را امری ذاتی و فطری تلقی می‌کند و ارشاد (۱۳۸۶) اظهار می‌کند که نقد از قوی‌ترین محرک‌ها و راه‌های اعتلای آگاهی علمی محسوب می‌شود.

فرهنگ نقد عبارت است از کلی یک‌پارچه متشکل از دانش، باور یا نگرش‌ها، هنرها، اخلاقیات، مهارت‌ها، رفتارها، و دیگر قابلیت‌های موردنیاز افراد جامعه به‌طور اعم و جامعه علمی به‌طور اخص برای تشکیک، تشخیص، تحلیل، افشا، و خلق مجدد و بازتولید ساختارها و کیفیت‌های ناآشکار و مهم اندیشه‌ها، پدیده‌ها یا رخدادها (حسینی و کشاورز ۱۳۹۶).

شکل‌گیری و نهادینه‌شدن فرهنگ نقد خود معلول اقدامات مختلفی مانند شناسایی موانع نقد و تلاش برای رفع آن‌ها و استفاده از محرک‌ها و مشوق‌های مختلف برای نقادی، نقد، و غیره است. از اقدامات مهم در این زمینه تأسیس نهادهای مرتبط و برنامه‌ریزی و فعالیت‌های هدفمند آن‌هاست. در این راستا، شورای بررسی متون و کتب علوم انسانی در ۱۳۷۴ تأسیس شد. شورایی که براساس اسناد بالادستی آن (برنامه‌ها، اهداف، و رویکردهای شورای بررسی متون و کتب علوم انسانی)، مهم‌ترین اهداف آن شامل الف) نقد متون درسی و کمک‌درسی دانشگاه‌ها، ب) رشد تفکر انتقادی در تولیدات علمی و دانشگاهی، ج) توسعه فرهنگ نقد در جامعه علمی، د) تقویت جایگاه علوم انسانی، ه) اصلاح برنامه‌های آموزشی، تدوین سرفصل‌های درسی، پیش‌نهاد تأسیس درس‌ها و دوره‌های جدید علوم انسانی، و) ایجاد بانک اطلاعات علوم انسانی در بخش‌های متون درسی، نشریات علمی و پژوهشی، و روش‌های تدریس است (حسینی ۱۳۹۳).

شورای بررسی متون طی بیش از دو دهه فعالیت خود تلاش کرده است در شکل‌گیری فرهنگ نقد در جامعه علمی نقش بارزی داشته باشد، اما این‌که تا چه حد در این امر موفق بوده، موضوعی است که کم‌تر بررسی شده و نیازمند بررسی علمی است. به بیانی دقیق‌تر، تنها پژوهش مرتبط با عملکرد شورای بررسی متون با عنوان «آسیب‌شناسی نقد علوم انسانی (نمونه مورد مطالعه: داوران شورای بررسی متون و کتب علوم انسانی)» به قلم حسینی (۱۳۹۶) انجام شده است. براساس یافته‌های این پژوهش مهم‌ترین آسیب‌های نقد کتب علوم انسانی در شورای مذکور مربوط به کارکرد ساختاری گروه‌ها از قبیل ناکامل‌بودن جامعیت گروه‌ها، عدم شناسایی استادان توانمند در سطح کشور، و نقص در حلقه داوران است. یافته‌های این پژوهش اگرچه قابل‌استناد و علمی است، نشان‌دهنده وضعیت کامل و کلی عملکرد شورای بررسی متون نیست. بنابراین پرسش اصلی این پژوهش این است که شورای بررسی متون و کتب تا چه اندازه در توسعه فرهنگ نقد متون و کتب علوم انسانی در دانشگاه‌ها مؤثر بوده است؟

بررسی و پاسخ‌گویی به سؤال فوق و تعیین اثرگذاری شورای بررسی متون نیازمند ارزش‌یابی عملکرد آن است. ارزش‌یابی عبارت است از فرایند تعیین کردن؛ به دست آوردن و فراهم‌ساختن اطلاعات توصیفی و قضاوتی در مورد ارزش و مطلوبیت اهداف، طرح‌ها، اجرا، و نتایج به‌منظور هدایت تصمیم‌گیری؛ خدمت به نیازهای پاسخ‌گویی؛ و درک بیش‌تر از پدیده‌های موردبررسی (استافل‌بیم ۱۳۸۶).

در زمینه ارزش‌یابی رویکردهای مختلفی وجود دارد که می‌توان آن‌ها را به رویکردهای هدف‌گرا، مدیریت‌گرا، هدف آزاد، مبتنی بر نظر خبرگان، اعتبارسنجی، مبتنی بر مدافعه، اجرای عمل و طبیعت‌گرایانه و مشارکتی تقسیم‌بندی کرد (بازرگان ۱۳۹۳). براساس رویکردهای مختلف ارزش‌یابی، الگوهای ارزش‌یابی مختلفی نیز برای آن ارائه شده است که از مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به الگوی هدف‌محور تاپلر، الگوی اسکریون، الگوی کرک‌پاتریک (The Kirkpatrick Model)، الگوی سیپ (CIPP)، الگوی سیرو (CIRO)، الگوی برگشت سرمایه (return on investment)، الگوی انجمن انسانی آمریکا (The American Humane Association)، الگوی V، چهارچوب عمومی «Parry and Berdie» اشاره کرد. الگوهایی که هر یک از آن‌ها بر بُعد خاصی از برنامه توجه دارند و دیگر ابعاد و زوایای برنامه را نادیده می‌گیرند.

متناسب با مطالب فوق، تعیین عملکرد شورای بررسی متون و اثرگذاری آن بر توسعه فرهنگ نقد نیازمند ارزش‌یابی آن است. بر این اساس، در این پژوهش با استفاده از رویکرد

هدف‌گرا و الگوی هدف‌محور، عملکرد شورای بررسی متون در محورهای زیر (که همان اهداف پژوهش بودند) مورد بررسی قرار گرفت:

۱. رشد نقد متون درسی و کمک‌درسی دانشگاه‌ها؛
۲. رشد تفکر انتقادی در تولیدات علمی و دانشگاهی؛
۳. شناسایی عملکرد شورای بررسی متون سبب توسعه فرهنگ نقد در جامعه علمی؛
۴. تقویت جایگاه علوم انسانی؛
۵. اصلاح برنامه‌های آموزشی، تدوین سرفصل‌های درسی، و پیش‌نهاد تأسیس درس‌ها و دوره‌های جدید علوم انسانی؛
۶. ایجاد بانک اطلاعات علوم انسانی در بخش‌های متون درسی، نشریات علمی و پژوهشی، و روش‌های تدریس.

۲. روش‌شناسی پژوهش

متناسب با اهداف و سؤالات، و همچنین نوع داده‌ها و اطلاعات مورد بررسی (کمی برای هدف / سؤال اول و کیفی برای هدف / سؤالات دیگر) در این پژوهش از روش پژوهش ترکیبی استفاده شد. پژوهش ترکیبی پژوهشی است که در آن با هدف درک بهتر موضوع از تلفیقی از روش‌های کمی و کیفی باهم استفاده می‌شود (Tashakkori and Teddlie 1998; Tashakkori and Teddlie 2010؛ کیامنش ۱۳۸۸). روش ترکیبی انواع سه‌گانه اکتشافی (ابتدا پژوهش کیفی و سپس کمی)، تأییدی (ابتدا پژوهش کمی و سپس کیفی) و لانه‌کرده یا هم‌زمان را دربر می‌گیرد. در این پژوهش از روش هم‌زمان یا لانه‌کرده استفاده شد. البته متناسب با اهداف / سؤالات پژوهش، روش استفاده‌شده به شرح زیر بود:

- سؤال اول: در این سؤال به دلیل ماهیت کمی داده‌های مورد نیاز از تحلیل محتوای کمی استفاده شد. تحلیل محتوا عبارت است از تحلیل علمی و معناشناسی پیام‌های ارتباطی، سیاسی، و غیره که در آن محتوا از طریق به‌کارگیری عینی و منظم قواعد مقوله‌بندی به اطلاعاتی که می‌توانند خلاصه و باهم مقایسه شوند، تغییر شکل می‌یابد (کاپلان و دیگران، به‌نقل از هولستی ۱۳۷۳). تحلیل محتوا به دو بخش تحلیل محتوای کمی و تحلیل محتوای کیفی تقسیم می‌شود. تحلیل محتوای کمی شامل تعیین وجود و فراوانی واژگان یا موضوعات خاص در یک سند یا مرجع است، اما تحلیل محتوای کیفی نیازمند مطالعه و استنباط، کدگذاری یا مقوله‌بندی محتوا و

استخراج نتایج است (هومن ۱۳۸۵). در این پژوهش در بخش کمی، آمار فرم‌های نقد و بررسی، یادداشت‌های انتقادی، مقاله‌های نقد، نقدنامه‌ها، نشست‌ها، و همایش‌های نقد از طریق بررسی اسناد و مستندات منعکس شده در منابع و پایگاه‌های اطلاعاتی مختلف استخراج شد و مورد مقایسه قرار گرفت.

- سؤالات دوم تا آخر: در این اهداف/سؤالات به دلیل کیفی بودن ماهیت داده‌ها و اطلاعات مورد نیاز از روش پژوهش کیفی عام (general qualitative research) استفاده شد. پژوهش کیفی عبارت است از مجموعه فعالیت‌هایی چون مشاهده، مصاحبه، و شرکت گسترده در فعالیت‌های پژوهشی که هر کدام به نحوی محقق را در کسب اطلاعات دست‌اول درباره موضوع مورد تحقیق یاری می‌دهند. بدین ترتیب، از اطلاعات جمع‌آوری شده توصیف‌های تحلیلی، ادراکی و طبقه‌بندی شده حاصل می‌شود (دلاور ۱۳۸۵)؛ هر نوع پژوهشی که یافته‌هایی را به دست می‌دهد که با شیوه‌هایی غیر از روش‌های آماری یا هرگونه کمی کردن کسب شده‌اند. شیوه مذکور ممکن است به تحقیق درباره زندگی افراد، شرح حال‌ها، رفتارها و همچنین درباره کارکرد سازمانی، جنبش‌های اجتماعی یا روابط بین‌الملل معطوف باشد (استراس و کوربین ۱۳۸۵). پژوهش کیفی انواع مختلفی دارد که برخی از آن‌ها مانند نظریه‌مبنایی، مردم‌نگاری یا قوم‌نگاری، پدیدارشناسی، وقایع زندگی یا تحقیق زندگی‌نامه‌ای، تحلیل مکالمات یا گفتمان، تأویل‌شناسی یا هرمنوتیک، کردارشناسی، نشانه‌شناسی، و جامعه‌سنجی مشهورتر و ویژه‌ترند (رحمان‌زاده ۱۳۹۳). اما تعدادی از شکل‌های آن عمومی‌اند (دلاور ۱۳۸۹) و در آن‌ها فعالیت‌های سازمان‌دهی و آمادگی داده‌ها، ایجاد کدها با استفاده از اطلاعات و داده‌ها، تهیه و توصیف، بیان یافته‌ها، و تفسیر یافته‌ها را به‌منزله پنج مرحله تحلیل داده‌های کیفی معرفی می‌کند (Creswell 2013).

متناسب با مطالب فوق، در این پژوهش برای انجام پژوهش در سؤال اول، در ابتدا مراکز و مؤسسات، نشریات، یا سازمان‌هایی شناسایی شدند که به نقد و بررسی متون و کتب دانشگاهی می‌پرداختند. سپس آمار برون‌دادهای محسوس و ملموس آن‌ها در دوره زمانی ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۶ استخراج و با استفاده از توصیف و استنباط آماری تحلیل شد. در سؤالات دوم تا ششم کیفی نیز از پرسش‌نامه بازپاسخ و مصاحبه‌های چاپ‌شده در کتاب بازخوانش شورای بررسی متون و کتب علوم انسانی با رویکرد مدیریت دانش استفاده شد. سپس محتوای پرسش‌نامه و مصاحبه‌ها سازمان‌دهی و در نرم‌افزار مکس کیودی‌ای بارگذاری شد.

در گام بعد این داده‌ها از طریق مقوله‌بندی و کدگذاری موردبررسی قرار گرفت و پاسخ‌های هر سؤال در سه بُعد نقاط قوت، نقاط ضعف، و راه‌کارها ارائه شد.

جامعه آماری این پژوهش دارای دو بخش نقدهای انجام‌شده و صاحب‌نظران و دست‌اندرکاران بود. در بخش نقدهای انجام‌شده، تمام مراکز و مؤسسات، نشریات، سازمان‌ها، و پایگاه‌های اطلاعاتی شامل شورای بررسی متون، نهاد کتاب‌خانه‌های عمومی کشور، ایران‌داک (سازمان اسناد و مدارک علمی ایران)، کتاب ماه، فصل‌نامه نقد، سایت وینش، سایت معرفی و نقد کتاب تهران و نشریه پژوهش و نگارش کتاب دانشگاهی (سازمان سمت) که به نقد و بررسی متون و کتب دانشگاهی می‌پرداختند و هم‌چنین در بخش صاحب‌نظران و دست‌اندرکاران نیز تمام اعضای شورای بررسی متون، اعضای گروه‌های هدفه‌گانه شورا و هم‌چنین داوران این شورا (حدود ۱۵۰۰ نفر) به‌منزله جامعه پژوهش انتخاب شدند. متناسب با جامعه پژوهش، در بخش نقدهای انجام‌شده حداکثر ممکن مراکز و مؤسسات، نشریات، سازمان‌ها و پایگاه‌های اطلاعاتی و هم‌چنین مقالات و کتاب‌های نقدشده، نشست‌ها، همایش، کرسی‌ها، و غیره برگزارشده برای نمونه انتخاب شدند و نمونه‌گیری انجام نشد. در بخش صاحب‌نظران و دست‌اندرکاران نیز تعداد ۲۴ نفر از رؤسا، اعضا، و داوران گروه‌های هدفه‌گانه شورای بررسی متون و هم‌چنین ده مصاحبه‌درج‌شده در کتاب *بازخوانش شورا* به‌روش هدف‌مند گلوله‌برفی تا رسیدن به اشباع نظری برای نمونه انتخاب شدند. برای گردآوری داده‌ها و اطلاعات پژوهش از سه ابزار الف) چک‌لیست بررسی اسنادی نقدهای انجام‌شده، ب) پرسش‌نامه بازپاسخ صاحب‌نظران و دست‌اندرکاران، ج) سیاهه یادداشت‌برداری از مصاحبه‌های درج‌شده در کتاب *بازخوانش شورا* استفاده شد. تجزیه و تحلیل داده‌های پژوهش در بخش داده‌های کمی از توصیف آماری آن‌ها براساس جدول‌های توزیع فراوانی و استنباط آماری آن‌ها براساس آزمون‌های کای اسکوئر و دوجمله‌ای با استفاده از نرم‌افزار اس.پی.اس.اس. (SPSS) انجام شد. در بخش داده‌های کیفی نیز مقوله‌بندی و کدگذاری اطلاعات با نرم‌افزار MaxQDA انجام گرفت.

۳. یافته‌های پژوهش

متناسب با سؤالات پژوهش، یافته‌های این پژوهش به شرح ذیل است:

سؤال اول پژوهش: عملکرد شورای بررسی متون تا چه حد سبب رشد نقد متون درسی و کمک‌درسی دانشگاه‌ها شده است؟

وضعیت نقدهای انجام‌شده در شورای بررسی متون و دیگر نمونه‌های پژوهش به شرح جدول ۱ است.

جدول ۱. وضعیت نقدهای انجام‌شده در شورای بررسی متون و دیگر نمونه‌های پژوهش

استنباط آماری			جمع	سایت کتاب تهران		سایت ویش		کتاب ماه فصل نامه نقد		ایران‌داک		نهاد کتاب‌خانه‌ها		نشریه سمت		شورای بررسی متون		مرکز نشریه/ سازمان	برون‌داد نقد
معنی‌داری	درجه آزادی	آزمون		درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی		
-	-	-	۱۱۹۲	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۱۰۰	۱۱۹۲	فرم نقد	نقد کتاب ملی
۰.۰۵	۲	$\chi^2=122.38$	۹۵۷	۰.۷	<	۶.۳	۴۳	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۹۴.۳۷	۹۰.۶	یادداشت انتقادی		
۰.۰۵	۲	$\chi^2=113.33$	۷۰۱	۱	۱	۱	۱	۲۵	۳۸۰	۱	۱	۱	۱	۱۶	۳۳.۴	۶۹۰	مقاله نقد		
۰.۰۵	۴	$\chi^2=122.87=111.11$	۳۳۸۱	۳.۰	<	۴.۱	۳۳	۱۱.۱	۳۸۰	۱	۱	۱	۱	۰.۵	۷۱	۸۶.۷	۲۷۷۸	جمع	

استنباط آماری			جمع	سایت کتاب تهران		سایت ویش		کتاب ماه فصل نامه نقد		ایران‌داک		نهاد کتابخانه‌ها		نشریه سمت		شورای بررسی متون		مرکز نشریه/ سازمان	برون‌داد نقد
معنی‌داری	درجه آزادی	آزمون		درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی		
۰.۰۵		ی دوجمله‌ای	۸۹۵	-	-	-	-	۱۹.۶	۱۷۵	-	-	-	-	-	-	۷۹.۶	۷۲۰	نقد نظریه/کتاب جهانی	
			۸۲	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۱۰۰	۸۲	نشست نقد آثار و آرا و نظریه‌های علمی	
۰.۰۵	۲	$X^2=460.8$	۱۵۹	-	-	-	-	-	-	۵	۸	۱۷	۲۷	-	-	۷۸	۱۲۴	نشست‌های نقد کتاب با حضور مؤلف و ناقد	
			۲	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۱۰۰	۲	همایش نقد	
			۹۰	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۱۰۰	۹۰	نقدنامه	
			۷۷۰.۲		۷		۴۴		۵۵۵		۸	-	-	۱۸	۸۵.۶۲	۳۵۹۴			

براساس نتایج جدول ۱:

- یادداشت انتقادی در شورای بررسی متون و دو وب‌سایت وینش و معرفی و نقد کتاب تهران استفاده شده است. از مجموع ۹۵۷ یادداشت انتقادی، ۹۰۶ مورد (۹۴,۶۷ درصد) در شورای بررسی متون، ۴۴ مورد (۴,۶۰ درصد) در وب‌سایت وینش، و ۷ مورد (۰,۷۳) در وب‌سایت معرفی و نقد کتاب تهران تدوین شده است؛
- مقاله نقد کتاب از مهم‌ترین برون‌دادهای آن است که در شورای بررسی متون، فصل‌نامه نقد کتاب (کتاب ماه سابق) و نشریه علمی - پژوهشی پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی (سخن سمت سابق) منتشر شده‌اند. از مجموع ۱۰۸۸ مقاله نقد، سهم شورای بررسی متون برابر با ۶۹۰ مقاله (۶۳,۷ درصد)، سهم فصل‌نامه نقد کتاب برابر با ۳۸۰ مقاله (۳۵ درصد) و سهم نشریه سمت برابر با ۱۸ مقاله (۱,۶ درصد) بوده است؛
- نقد نظریه/ کتاب جهانی نیز در شورای بررسی متون و فصل‌نامه نقد کتاب (کتاب ماه سابق) مدنظر قرار گرفته است. در شورای بررسی متون تعداد ۷۲۰ نظریه/ کتاب جهانی نقد شده است و در فصل‌نامه نقد کتاب تعداد ۱۷۵ کتاب ترجمه‌شده (۱۹,۶ درصد) مدنظر قرار گرفته است؛
- نشست نقد کتاب با حضور مؤلف و ناقد(ان) در شورای بررسی متون، نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور و سازمان اسناد و مدارک علمی ایران (ایران‌داک) برگزار شده است که سهم شورای بررسی متون برابر با ۱۲۴ نشست (۷۸ درصد)، سهم نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور ۲۷ نشست (۱۷ درصد) و سهم سازمان اسناد و مدارک علمی ایران (ایران‌داک) برابر با ۸ نشست (۵ درصد) بوده است؛
- سایر برون‌دادهای ملموس نقد کتاب شامل فرم نقد کتاب، نشست نقد آثار و آرا و نظریه‌های علمی، همایش نقد و نقدنامه فقط در شورای بررسی متون استفاده شده است و سایر مراکز و مراجع نقد چنین برون‌دادی نداشتند؛
- هم‌چنین یافته‌های آزمون‌های استنباطی نشان می‌دهد که در تمامی متغیرهای (برون‌دادهای ملموس) قابل‌آزمون فرض تفاوت بین سطوح متغیرها از نظر آماری معنادار است. بنابراین، با ۹۵ درصد اطمینان می‌توان گفت که شورای بررسی متون در متغیرهای یادداشت انتقادی متون، مقاله نقد کتاب، نقد نظریه/ کتاب جهانی و نشست نقد کتاب با حضور مؤلف و ناقد(ان) به‌طور معناداری از سایر مراکز دارای فعالیت مشابه بالاتر بوده است.

سؤال دوم پژوهش: عملکرد شورای بررسی متون تا چه حد سبب رشد تفکر انتقادی در تولیدات علمی و دانشگاهی شده است؟

براساس پاسخ‌های به‌دست آمده از پرسش‌نامه‌های بازپاسخ و مصاحبه‌ها:

- بیش‌تر پاسخ‌گویان (۷۸ درصد) معتقد بودند عملکرد شورا در زمینه رشد تفکر انتقادی در تولیدات علمی و دانشگاهی مثبت بوده است؛

- مهم‌ترین دستاوردهای شورای بررسی متون در بخش رشد تفکر انتقادی در تولیدات علمی و دانشگاهی شامل شکل‌گیری اجتماعی از استادان و خردمندان علوم انسانی کشور در قالب اعضای گروه‌های شورای بررسی متون و شبکه ملی داوران، ارتباط گسترده با دانشگاه‌ها و مراکز آموزشی کشور و اعضای هیئت علمی آن‌ها به‌روش‌های متنوع از قبیل نشست‌های مشترک، برگزاری جلسه‌ها در دانشگاه‌ها، برگزاری کارگاه‌های تخصصی نقد، ویدئوکنفرانس و غیره، پوشش کامل رشته‌های علوم انسانی، تعیین سازوکارها و فرایندهای نقد کتاب دانشگاهی، نقد و بررسی ساختاری و علمی و محتوایی بخش قابل‌توجهی از متون، آثار و کتاب‌های دانشگاهی، پرهیز از اظهارنظرهای ممیزی‌گونه، ارائه نتایج نقد به‌روش‌های متنوع مانند نقدنامه چاپی و برخط، ویژه‌نامه تخصصی، ویژه‌نامه علمی - پژوهشی، همایش‌های ملی نقد، کمک به شکل‌گیری نگاه علمی و تخصص‌محوری به نقد و توجه به نقد متون غیردرسی در کنار متون درسی در سال‌های اخیر در نظر گرفت. مجموع فعالیت‌های فوق سبب شده است استادان، مؤلفان، و مترجمان از وجود نهادی تخصصی در زمینه نقد کتاب‌های دانشگاهی آگاه شوند و در آثار خود وسواس و دقت بیش‌تری به‌خرج دهند، از طرفی دیگر، ذهنیت منفی رایج به نقد که بیش‌تر در قالب غرض‌ورزی‌های شخصی و امری کوبنده تلقی می‌شود تعدیل و بهبود یابد و درکل مرجعیت علمی نقد کتاب‌های درسی دانشگاهی توسط شورای بررسی متون توسط دانشگاه‌ها و ناشران و مراکز علمی موردپذیرش قرار گیرد؛

- مهم‌ترین ضعف شورای بررسی متون در بخش رشد تفکر انتقادی در تولیدات علمی و دانشگاهی عبارت‌اند از تکیه بر نقد متون و کتب به‌شیوه مکتوب، کم‌بودن آمار خروجی‌ها از فعالیت‌های انجام‌شده، ضعف کیفی نقدها، عدم ارائه ایده‌های بدیل، نقش کم‌رنگ اعضای گروه‌های هدفه‌گانه در برقراری ارتباط سازنده‌تر و قوی‌تر شورا و دانشگاه‌ها، پایین‌بودن توان رقابت منشورات شورای بررسی متون

در مقایسه با آثار منتشره بخش خصوصی، تأثیرپذیری سیاسی شورا، کندی انتشار نتایج نقد و بررسی متون و کتاب‌ها به دلیل سستی بودن فعالیت‌ها، کم‌رنگ بودن انتشار و انعکاس نتایج در سطح دانشگاه‌ها و استادان و دانشجویان، شکل‌نگرفتن ارتباطی قوی بین شورا و انجمن‌های علمی، ناشران دانشگاهی و سایر مخاطبان آن، و عدم آگاهی بخش قابل توجهی از اهالی علوم انسانی از شورا و فلسفه و جدی آن، ارتباط ضعیف شورای بررسی متون با مراکز تصمیم‌گیری در وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، به‌ویژه شورای برنامه‌ریزی، ارتباط ضعیف گروه‌ها با مراکز حوزوی و اندیشه‌ای غیردانشگاهی، عدم توانایی در جذب فراگیر نخبگان، عدم دستیابی به الگوی نظری جامعی در نقد کتب و پایین بودن ضمانت اجرایی نقدها و تصمیمات شورا؛

- برای بهبود و ارتقای عملکرد شورای بررسی متون در زمینه رشد تفکر انتقادی در تولیدات علمی و دانشگاهی پیش‌نهاد شد که اشخاص بلندپایه مملکت در جریان فعالیت شورا قرار گیرند، شورا منسجم شود تا وزیر یا نماینده وزیر در شورا حضور دائمی داشته باشند، شورا به‌منزله سیاستی علمی یا مرکز و نهادی راه‌بردی و سیاست‌گذاری علمی معرفی شود، شورا در اسلامی شدن دانشگاه‌ها سهیم شود، شورا به‌منزله مرجع نقد کتب و متون دانشگاهی در این زمینه بیش‌تر از وضع کنونی در بدنه دانشگاه‌ها ظهور و بروز داشته باشد، با سرمایه‌گذاری‌های لازم در سطح ملی به جایگاه شایسته خود برسد، جلسه‌های نقد به‌صورت عمومی به‌ویژه با حضور نویسندگان، ناشران، و پژوهش‌گران مرتبط برگزار شود تا به عمومی‌تر و تأثیرپذیرتر شدن اهداف شورا در این زمینه کمک کند، زمینه‌های ارتباط شورای بررسی متون با شورای تحول در علوم انسانی و هم‌چنین رؤسای دانشگاه‌ها مهیا شود، و با بازنگری در نحوه ارزش‌یابی و نقد کتب می‌توان به‌صورت علمی و عملی موفق‌تر از گذشته عمل کرد.

سؤال سوم پژوهش: عملکرد شورای بررسی متون تا چه حد سبب توسعه فرهنگ نقد در جامعه علمی شده است؟

براساس پاسخ‌های به‌دست‌آمده از پرسش‌نامه‌های بازپاسخ و مصاحبه‌ها:

- اکثر پاسخ‌گویان (۶۲,۵ درصد) عقیده داشتند عملکرد شورای بررسی متون در توسعه فرهنگ نقد در جامعه علمی مناسب بوده است؛

- مهم‌ترین دستاوردهای شورای شورای بررسی متون در بخش توسعه فرهنگ نقد عبارت بود از مهیاکردن مجمعی برای گردهم‌آمدن و طرح دیدگاه‌های صاحبان اندیشه و نقد آن‌ها، ایجاد نهادی که بی‌توجه به خواست یا تمایل صاحبان تألیف و ترجمه، آثار نشریافته را در بوته ارزیابی و نقد می‌نهد، بنابراین در آثار و کتاب‌های خود دقت بیش‌تری می‌کنند، و هم‌چنین کمک به تغییر برداشت از نقد به‌منزله امری مخرب به امری سازنده و مناسب، فراگیرشدن نقدکردن و نقدپذیری و پیوند نسلی میان استادان مختلف در دوره‌های سنی گوناگون و تربیت افرادی برای هم‌گرایی تعامل و گفت‌وگومندی.

- مهم‌ترین ضعف شورای بررسی متون در بخش توسعه فرهنگ نقد شامل عدم آشنایی دانشگاه‌ها با شورای بررسی متون و عدم استقبال برخی از استادان دانشگاه‌ها از نقد به دلایل متعدد و در نتیجه ترویج فرهنگ نقد توسط شورای بررسی متون در آن بخش از جامعه دانشگاهی دارای ارتباط کاری با شورا و نه همه جامعه دانشگاهی بود؛

- برای بهبود و ارتقای عملکرد شورای بررسی متون در زمینه توسعه فرهنگ نقد پیش‌نهاد شد شورا به تقویت شبکه‌نخبگانی با انجمن‌های علمی سرآمد، گسترش دامنه فعالیت‌های شورا تا شهرستان‌های دوردست، توجه بیش‌تر به دانشگاه‌ها و دیپارتمان‌ها و شهرستان‌های دور، دریافت بازخوردها از ناشران و نویسندگان آثار، بهره‌گیری از استادان و نقادان متخصص و پی‌گیری انعکاس نتایج داوری‌ها در نسخه جدید کتاب‌ها اقدام کند، نقش راه‌بردی و مدیریتی شورا تقویت شود، ارتباطات شورا با گروه‌های مختلف دست‌اندرکار شامل مؤلفان، ناشران، استفاده‌کننده، دانشجویان، استادان، شبکه‌ناقدان بیرون از شورا و غیره تقویت و از تجربیات آن‌ها در جهت اهداف شورا استفاده شود.

سؤال چهارم پژوهش: عملکرد شورای بررسی متون تا چه حد سبب تقویت جایگاه علوم انسانی شده است؟

براساس پاسخ‌های به‌دست‌آمده از پرسش‌نامه‌های بازپاسخ و مصاحبه‌ها:

- اکثر پاسخ‌گویان (۷۳ درصد) عقیده داشتند عملکرد شورای بررسی متون در تقویت جایگاه علوم انسانی مناسب بوده است؛

- مهم‌ترین دستاوردهای شورای بررسی متون در بخش تقویت جایگاه علوم انسانی شامل شکل‌گیری گفتمان نقد علوم انسانی، راه‌بردی‌نشان‌دادن نقش محققان علوم

انسانی در کشور، پرداختن به موضوعات روز جامعه نظیر اقتصاد مقاومتی و نقد و بررسی آثار منتشره در زمینه الگوی اسلامی و ایرانی پیشرفت، ارائه زمینه‌هایی بهتر برای ارزیابی علوم انسانی، سازمان‌دهی نامتمرکز و شبکه‌ای از نیروهای علاقه‌مند به نقد و تولید آثار علمی حوزه علوم انسانی، نقد کتب و آثار اندیشمندان و متفکران حوزه علوم انسانی، گسترش نشریات نقد، ایجاد ردیف نقد برای ارتقای استادان، و استقبال داوران از نقد متون بوده است؛

- مهم‌ترین ضعف شورای بررسی متون در بخش تقویت جایگاه علوم انسانی عدم ارائه برنامه راه‌بردی خاص برای حل مسائل علوم انسانی مانند نگاه اقتصادی به علوم انسانی بوده است؛

- برای بهبود و ارتقای عملکرد شورای بررسی متون در زمینه تقویت جایگاه علوم انسانی پیش‌نهاد شد شورا به‌منزله سیاست‌گذاری علمی یا مرکز و نهادی راه‌بردی معرفی شود. درباره رسالت و اهداف شورا به جامعه نخبگانی کشور اطلاع‌رسانی و آگاهی‌بخشی شود. به کرسی‌های نظریه‌پردازی و کرسی‌های نقد توجه بیشتری شود. فعالیت‌های هریک از کارگروه‌ها تخصصی‌تر شود. پایگاه مخاطبان نقد طراحی شود. تفاهم‌نامه با انجمن‌های علمی انعقاد شود. نقد و بررسی کتاب با جلسات مراکز دانشگاهی و انجمن‌های علمی مختلف برگزار شود. ارتباط با وزارت علوم، تحقیقات و فناوری تقویت شود. به تولید کتاب توجه و بر برون‌داد تمرکز شود. برنامه‌ها به مناطق و استان‌های مختلف کشور گسترش یابد. در جلسه‌های مختلف با مسئولان وزارت علوم نشست‌هایی برگزار شود.

سؤال پنجم پژوهش: عملکرد شورای بررسی متون تا چه حد سبب اصلاح برنامه‌های آموزشی، تدوین سرفصل‌های درسی، پیش‌نهاد تأسیس درس‌ها، و دوره‌های جدید علوم انسانی شده است؟

براساس پاسخ‌های به‌دست آمده از پرسش‌نامه‌های بازپاسخ و مصاحبه‌ها:

- اکثر پاسخ‌گویان (۶۲,۵ درصد) عقیده داشتند عملکرد شورای بررسی متون در اصلاح برنامه‌های آموزشی، تدوین سرفصل‌های درسی، پیش‌نهاد تأسیس درس‌ها و دوره‌های جدید علوم انسانی مناسب نبوده است؛

- مهم‌ترین دستاوردهای شورای بررسی متون در بخش اصلاح برنامه‌های آموزشی، تدوین سرفصل‌های درسی، پیش‌نهاد تأسیس درس‌ها، و دوره‌های جدید علوم

انسانی عبارت بود از موافقت شورای عالی انقلاب فرهنگی و وزارت علوم به تدوین سرفصل‌های جدید تحت تأثیر گزارش‌های انتقادی شورا به ناکارآمدی متون، توجه به سرفصل‌نویسی در شورا در دوره‌هایی و مشارکت جدی محدود گروه‌هایی در این امر؛

- مهم‌ترین ضعف شورای بررسی متون در این بخش عدم تأثیرگذاری آن در تدوین سرفصل‌ها به دلایل زیر بود: پیش‌نرفتن برنامه اولیه شورا برای بازنگری سرفصل‌ها و کنار گذاشته شدن آن از بازنگری سرفصل‌ها و واگذاری این وظیفه به شورای تحول علوم انسانی، ارتباط ضعیف شورای بررسی متون با کمیته برنامه‌ریزی وزارت علوم و عدم پی‌گیری این امر، و نبودن سازوکاری روشن در شورا برای عملیاتی‌سازی نتایج نقدها در برنامه‌های آموزشی و تدوین سرفصل‌ها؛

- برای بهبود و ارتقای عملکرد شورای بررسی متون در این زمینه پیش‌نهاد شد که شورا ارتباط سازنده و مفید با سازمان‌های ذی‌ربط و کمیته برنامه‌ریزی و سایر بخش‌های وزارت علوم برقرار کند، تألیف و تصنیف کتاب‌های اصیل و طراز اول در صدر فعالیت‌های شورا قرار گیرد، و شورا مشارکتی فعال در تدوین سرفصل‌های رشته‌ها در دانشگاه‌ها داشته باشد.

سؤال ششم پژوهش: عملکرد شورای بررسی متون تا چه حد سبب ایجاد بانک اطلاعات علوم انسانی در بخش‌های متون درسی، نشریات علمی و پژوهشی، و روش‌های تدریس شده است؟

براساس پاسخ‌های به دست آمده از پرسش‌نامه‌های بازپاسخ و مصاحبه‌ها:

- اکثر پاسخ‌گویان (۶۹ درصد) معتقد بودند که شورای بررسی متون عملکرد مناسبی در ایجاد بانک اطلاعات علوم انسانی در بخش‌های متون درسی، نشریات علمی و پژوهشی داشته است؛

- مهم‌ترین دستاوردهای شورای بررسی متون در بخش ایجاد بانک اطلاعات علوم انسانی شامل پورتال جامع علوم انسانی کشور، شبکه نخبگانی علوم انسانی، بانک نقدنامه‌ها، و ماه‌نامه علمی - پژوهشی پژوهش‌نامه انتقادی متون است؛

- مهم‌ترین ضعف شورای بررسی متون در ایجاد بانک اطلاعاتی علوم انسانی در بخش روش‌های تدریس بوده است. هم‌چنین انتشار دیر نتایج نقدها از دیگر کاستی‌های این بخش است؛

- برای بهبود و ارتقای عملکرد شورا در بخش ایجاد بانک اطلاعات علوم انسانی پیش‌نهاد شد که وبگاه شورا دائماً به‌روزرسانی و به بانک اطلاعاتی مناسبی در این زمینه تبدیل شود. انعقاد تفاهم‌نامه‌هایی بین شورا و سایر نشریات علمی و پژوهشی برای انتشار مقاله‌های نقد کتب در آن‌ها نیز می‌تواند مفید باشد.

۴. نتیجه‌گیری

یکی از موضوعات بسیار مهم در جوامع مختلف رشد و توسعه جامعه در ابعاد مختلف به‌طور اعم و در بُعد علمی به‌طور اخص است. یکی از مهم‌ترین فعالیت‌ها یا رخداد‌های تقویت‌کننده توسعه علمی در هر کشوری شکل‌گیری و تقویت فرهنگ نقد یا گفتمان انتقادی است. یکی از این اقدامات تأسیس مراکز علمی مختلف با رسالت گسترش نقادی آموزشی و علمی و فعالیت آن‌ها در این راستاست. شورای بررسی متون و کتاب علوم انسانی در کشور نیز دقیقاً با همین رسالت و هدف تأسیس شده است و امروزه بیش از دو دهه از فعالیت آن می‌گذرد و تاکنون اقدامات و فعالیت‌های مختلفی برای شکل‌گیری و ترویج فرهنگ نقد در نظام دانشگاهی کشور انجام داده است، اما این‌که این فعالیت‌ها تا چه حد اثربخش بوده‌اند، محاسن و معایب این شورا کدام‌اند، و برای بهبود و ارتقای عملکرد این شورا چه راه‌کارهایی می‌توان اندیشید، سؤالاتی بودند که سبب شکل‌گیری این پژوهش شد.

براساس یافته‌های این پژوهش، شورای بررسی متون در ۵ معیار از ۶ معیار ارزش‌یابی عملکرد خود نمره قابل‌قبولی دریافت کرده و عملکرد مثبتی داشته است. در معیاری هم که نمره قابل‌قبولی نداشته، به این علت بوده که مراکز بازنگری سرفصل‌ها شورای بررسی متون را به همکاری و مشارکت نگرفته‌اند.

شورای بررسی متون در اکثر معیارهای ارزش‌یابی عملکرد خود از محاسن و مزایای قابل‌توجهی برخوردار بوده است. البته کاستی‌ها و ضعف‌هایی نیز در انجام رسالت و وظایف شورا وجود دارد که برای رفع این کاستی‌ها و بهبود و ارتقای جایگاه شورای بررسی متون راه‌کارهای مختلفی ارائه شد.

بررسی و مقایسه یافته‌های این پژوهش با محدود پژوهش‌های مشابه از هم‌سویی یافته‌های این پژوهش با پژوهش‌های قبلی حکایت دارد. به‌بیانی دیگر، حسینی (۱۳۹۶) در مقاله‌ای به آسیب‌شناسی داوران شورای بررسی متون و کتب علوم انسانی پرداخته و

مهم‌ترین آسیب‌های نقد کتب علوم انسانی در شورای مذکور را شامل ناکامل‌بودن جامعیت گروه‌ها، عدم شناسایی استادان توانمند در سطح کشور، و نقص در حلقه داوران عنوان کرده است که یافته‌های این پژوهش در بخش‌های مربوط هم‌سو با یافته‌های این مقاله است. هم‌چنین موانع ذکرشده در این پژوهش برای توسعه فرهنگ نقد در جامعه عملی با یافته‌های ابوالقاسمی (۱۳۹۱) در بخش موانع رشدیافتگی اخلاق فرهنگ نقد و نقد فرهنگی در جامعه ایران و فاضلی (۱۳۸۴) مبنی بر دلایل رشدنیافتگی فرهنگ نقد در اجتماعات علمی ایران هم‌خوانی دارد. پیش‌نهادهای راه‌کارهای ارائه‌شده برای بهبود و ارتقای وضعیت شورای بررسی متون در هریک از معیارها نیز با یافته‌های فاضلی (۱۳۸۶) مبنی بر شرایط لازمه توسعه نقد و نقادی در اجتماعات علمی در ایران تناسب و هم‌خوانی دارد.

بنابراین، با تعمق در یافته‌های این پژوهش و هم‌سویی یافته‌های آن به پیشینه پژوهشی می‌توان استدلال کرد که شورای بررسی متون در انجام رسالت خود موفق بوده است. برای بهبود عملکرد این شورا پیش‌نهادهای می‌شود که شورای بررسی متون دامنه اعضای خود را از استادان و صاحب‌نظران رشته‌های دانشگاهی فراتر ببرد و نمایندگانی از شورای عالی انقلاب فرهنگی، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، شورای تحول، رؤسای دانشگاه‌ها، ناشران، مؤلفان، استفاده‌کنندگان، دانشجویان، شبکه ناقدان بیرون از شورا، و غیره به عضویت در شورا و گروه‌های مختلف آن درآیند تا جایگاه این شورا به منزله مرجع نقد علمی در کشور تقویت شود. علاوه بر آن، انتشار به موقع نتایج نقدها در شورای بررسی متون با بهره‌گیری از فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی می‌تواند سبب تقویت جایگاه این شورا شود.

کتاب‌نامه

- ابوالقاسمی، محمدجواد (۱۳۹۱)، «اخلاق نقد فرهنگی و فرهنگ نقد اخلاقی»، *اخلاق زیستی*، دوره ۲، ش ۳.
- ارشاد، فرهنگ (۱۳۸۶)، «جایگاه نقد در آموزش علوم اجتماعی: بستری برای توسعه علمی فرهنگی»، *نامه علوم انسانی*، ش ۱۷.
- استافل‌بیم، دانیل (۲۰۰۷)، *درآمدی بر الگوهای ارزش‌یابی*، ترجمه غلام‌رضا یادگارزاده و آرش بهرامی، پرنده: یادواره کتاب.
- استراس، آنسلم و جولیت کوربین (۱۳۸۵)، *اصول روش تحقیق کیفی*، ترجمه بیوک محمدی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- بازرگان، عباس (۱۳۹۳)، *ارزش‌یابی آموزشی*، تهران: سمت.

ارزش‌یابی عملکرد شورای بررسی متون در توسعه فرهنگ ... (حسین مقیسه و دیگران) ۴۱۷

حسینی، سیدحسین (۱۳۹۳)، *برنامه‌ها، اهداف و رویکردهای شورای بررسی متون و کتب علوم انسانی*، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

حسینی، سیدحسین (۱۳۹۶)، «آسیب‌شناسی نقد علوم انسانی (نمونه مورد مطالعه: داوران شورای بررسی متون و کتب علوم انسانی)»، *پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی*، س ۱۷، ش ۲.

حسینی، سیدمحمدحسین و سوسن کشاورز (۱۳۹۶)، «نهادینه‌سازی فرهنگ نقد در جامعه علمی با کدام پارادایم یا بنیان علمی: مدرنیسم، پست‌مدرنیسم، یا آشوب - پیچیدگی؟»، *پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی*، س ۱۷، ش ۷.

دلاور، علی (۱۳۸۵)، *مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی*، تهران: رشد.

دلاور، علی (۱۳۸۹)، «روش‌شناسی کیفی»، *راه‌برد*، ش ۵۴.

رحمانزاده، مهدی (۱۳۹۳)، «تحقیق کیفی»، *پژوهه*:

<http://www.pajooh-e-ir-Qualitative-Research__a-35095.aspx>.

فاضلی، نعمت‌الله (۱۳۸۴)، «کالبدشکافی و آسیب‌شناسی نقادی در اجتماعات علمی ایران»، *کتاب ماه*، ش ۹۴ و ۹۵.

فاضلی، نعمت‌الله (۱۳۸۶)، «فرهنگ نقد و نقادی»، *آیین*، ش ۱۰.

کیامنش، علی‌رضا (۱۳۸۸)، «روش‌های پژوهش ترکیبی»، *پژوهش‌نامه آموزشی*، ش ۱۶.

هولستی، ال. ار. (۱۳۷۳)، *تحلیل محتوا در علوم اجتماعی و انسانی*، ترجمه نادر سالارزاده امیری، تهران: دانشگاه علامه طباطبایی.

هومن، حیدرعلی (۱۳۸۵)، *راهنمای عملی پژوهش کیفی*، تهران: سمت.

Brown, A. D. and K. Starkey (2003), "Organizational Identity and Learning: A Psychodynamic Perspective", *Academy of Management Review*, vol. 25, no. 1.

Creswell, J. W. (2013), *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*, Sage Publications.

Popper, K. (1970), *Normal Science and its Dangers*, Cambridge: Cambridge University Press.

Popper, K. (2005), *The Logic of Scientific Discovery*, Routledge.

Raffnsøe, S. (2010), *The Obligation of Self-Management: The Social Bonds of Freedom*, I Villum Foundation and Velux foundation, The Annual Report.

Tashakkori, A. and C. Teddlie (1998), *Mixed Methodology: Combining Qualitative and Quantitative Approaches*, Thousand Oaks, CA: Sage.

Tashakkori, A. and C. Teddlie (eds.) (2010), *Sage Handbook of Mixed Methods in Social & Behavioral Research*, sage.